

Parlaments i TIC

Albert Batlle Rubio

P06/M3018/02038

Índex

Introducció	5
1. La democràcia electrònica	7
1.1. La discussió teòrica	7
1.2. La contrastació empírica.....	11
2. El vot electrònic	14
2.1. La discussió teòrica	14
2.1.1. Possibles arguments a favor del vot electrònic	17
2.1.2. Possibles arguments en contra del vot electrònic.....	17
2.2. La contrastació empírica.....	19
2.2.1. Les eleccions primàries del Partit Demòcrata a Arizona (2000)	20
2.2.2. Les eleccions municipals a Estònia (2005).....	21
2.2.3. Les eleccions municipals al Regne Unit (2003)	22
Bibliografia	23

Introducció

Després de considerar en el mòdul 1 les diferents perspectives teòriques sobre com les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) afecten els processos polítics, en els mòduls 2 i 3 hem analitzat (tant des d'un punt de vista teòric com des d'un punt de vista empíric) les conseqüències de l'aplicació de les noves tecnologies en la participació política individual i col·lectiva, així com les possibilitats que ofereixen les TIC per als partits polítics. D'alguna manera, la lògica expositiva dels mòduls segueix la dinàmica característica dels processos polítics democràtics segons es definiria des d'una perspectiva sistèmica: gestades en la participació individual, les pretensions polítiques (algunes) es tornen accions polítiques de caràcter col·lectiu que (arribat el cas) són "recollides" pels partits polítics en resposta a la seva funció d'agregació i articulació dels interessos que estan difusos en la societat per a la seva (possible) inclusió en l'"agenda política institucional". Arribats en aquest punt, en els sistemes polítics democràtics la inclusió en el debat polític d'aquests interessos pren com a institució de referència inexcusable la seu parlamentària. L'última baula que tanca el "cercle polític" és, evidentment, la ulterior transformació de les demandes que van iniciar el procés en polítiques públiques que hauran de ser implementades per les administracions, moment que serà tractat en el mòdul següent.

A continuació analitzarem, en primer lloc, l'impacte de les TIC en els processos polítics característics dels parlaments per a establir si realment podem referir-nos a la instauració d'una "democràcia electrònica". En aquest sentit, discutirem fins a quin punt els membres de les institucions representatives actuals utilitzen les TIC en el desenvolupament de les seves funcions, centrant el nostre interès en les noves possibilitats per a la interacció política entre els representants i els representats.

En segon lloc, estudiarem les conseqüències de la possible implantació del vot electrònic en eleccions parlamentàries, analitzant de manera detallada la hipòtesi segons la qual l'adopció del vot electrònic incrementaria la participació electoral en les eleccions parlamentàries.

1. La democràcia electrònica

1.1. La discussió teòrica

Fent-se ressò de la difusió d'Internet en l'àmbit mundial i del debat sobre el seu possible impacte en les institucions polítiques democràtiques, la UIP (Unió Interparlamentària, organització que agrupa els diferents parlaments nacionals) va publicar l'any 2000 unes recomanacions relatives al contingut i a l'estructura que haurien de presentar els webs de les institucions parlamentàries.

De manera implícita, després dels suggeriments de la UIP hi havia la idea que les TIC podien resultar un instrument molt útil per als parlaments amb l'objectiu de satisfer les demandes (articulades o no) d'una comunicació més gran entre els ciutadans i els seus representants, una comunicació que superés la simple difusió d'informació política d'interès per a aquells.

Així, en primer lloc, entre les recomanacions de la UIP hi havia la provisió dels següents tipus d'informació per part de les institucions parlamentàries:

- sobre l'estructura i les funcions dels parlaments (informació sobre el text constitucional, sobre la història i les funcions de la institució parlamentària i dels seus organismes, etc.);
- sobre el sistema electoral i els partits polítics (explicació del funcionament del sistema electoral, resultats de les eleccions, composició dels grups parlamentaris, etc.);
- sobre el procediment legislatiu (agenda de la legislatura, contingut de les lleis aprovades, etc.).
- Informació sobre els membres del parlament (biografia, afiliació política, comissions de les quals formen part, correu electrònic de contacte...).

En segon lloc, la UIP destacava la importància de la implementació efectiva dels denominats *instruments interactius* a les seues parlamentàries: segons la UIP, els webs dels parlaments haurien d'oferir:

- **enllaços externs** (als webs d'altres institucions com el govern o el poder judicial, al web oficial del país, als webs dels partits polítics, etc.);
- **"instruments de retorn"** o *feedback tools* (com el correu electrònic –del mateix parlament o dels parlamentaris individuals–, al qual els ciutadans

WEB

Podeu consultar els webs amb enllaços als parlaments en línia:
<http://www.ipu.org/english/home.htm>
<http://www.gksoft.com/govt/en/parliaments.html>

poguessin enviar comentaris o demandes, fòrums per a la discussió en línia de temes concrets d'interès per als ciutadans, possibilitat per a la subscripció a llistes de correu electrònic per a la tramesa d'informació parlamentària, les enquestes electròniques, etc.).

La pretensió d'aquestes recomanacions era, ni més ni menys, *“to place legislative institutions at the centre of the public debate on the advent of the so called electronic democracy”* més enllà de millorar la imatge de les institucions representatives. Ara bé, què hem d'entendre per democràcia electrònica?

Diversos autors han modelat el concepte emfatitzant les diferències entre els possibles tipus de democràcia electrònica en lloc de destacar les diferències entre la democràcia electrònica i les democràcies representatives actuals (Hagen, 1997; Hoff, Harrods i Tops, 2000). Seguint Zittel (2001), entenem que l'elaboració de la idea de democràcia electrònica passa per establir els elements que d'alguna manera s'oposen al model actual de la democràcia representativa o el contradiuen.

Així, entenem la democràcia electrònica com un concepte tridimensional que incorpora, com a primera dimensió, una **idea general de la democràcia**, una segona dimensió de **caràcter institucional** i, finalment, una tercera dimensió referida a les possibilitats per a la **participació ciutadana** en els processos polítics democràtics.

Lectura complementària

T. Zittel (2002). "Political Representation in the Network Society: The Americanization of European Systems of Responsible Party Government?". Document presentat al XCVIII Congrés Anual de l'American Political Science Association. Boston.
<<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws16/zittel.pdf>>

	Democràcia representativa	Democràcia participativa
Concepte de democràcia	Antagonisme entre individu i comunitat política	Individu com a part de la comunitat política
Disseny de les institucions democràtiques	a) Sistema representatiu b) Protecció de l'esfera privada	a) Formes de democràcia directa. b) Reforç de la societat civil. c) "Representació participada"
Participació ciutadana	Vot	a) Obtenció d'informació política b) Participació en les deliberacions polítiques c) Participació en la presa de decisions

Adaptat de Zittel (2001)

Si atenem les idees de la democràcia exposades en la primera dimensió del concepte, es pot establir una diferència fonamental entre la democràcia participativa i la democràcia representativa:

- **Model de democràcia participativa:** entén l'individu com a part de la comunitat política i pretén aconseguir la seva implicació en els processos polítics.
- **Model de democràcia representativa:** concep l'individu com una entitat autònoma de la comunitat política, com un consumidor que fins i tot pot arribar a tenir interessos fora de la comunitat política que han de ser protegits.

Al nostre entendre, el concepte de **democràcia electrònica** comparteix amb la democràcia participativa la idea última del significat de la democràcia:

L'objectiu de la democràcia electrònica, a semblança de la democràcia participativa, és implicar els ciutadans en els processos polítics mitjançant l'ús de les TIC aprofitant estratègicament les oportunitats que les noves tecnologies ofereixen per resoldre els problemes relatius a l'articulació i organització d'una participació ciutadana massiva.

Quant a la dimensió institucional, davant l'única possibilitat que els mecanismes de representació política i de protecció dels interessos privats suposen en les democràcies representatives per modelar el seu disseny institucional, els teòrics de la democràcia electrònica defensen l'ús d'instruments propis de la democràcia directa (referèndums, consultes ciutadanes, etc.), proposen l'ús intensiu de les TIC per a reforçar l'organització i expressió dels diversos interessos socials i, en tercer lloc, suggereixen la possibilitat d'un canvi radical en les formes amb què les democràcies representatives desenvolupen la representació política.

Gràcies a les TIC, és possible l'articulació d'esquemes de representació política que incorporin la **participació dels ciutadans**. Aquesta possibilitat resulta, sens dubte, la característica essencial de la democràcia electrònica.

En una democràcia electrònica, els representants actuen per delegació directa d'uns representats amb els quals seria necessari establir i mantenir una comunicació permanent amb la finalitat de conèixer les seves preferències polítiques.

En una democràcia electrònica, la comunicació entre els representants i els representats seria absolutament necessària perquè les noves tecnologies facilitarien la participació ciutadana en la deliberació prèvia a la presa de decisions polítiques, amb la qual cosa se superaria el vot com a únic instrument per a l'expressió de les preferències polítiques dels ciutadans.

En una democràcia electrònica, els representants polítics en els parlaments actuarien "**per delegació**" dels representats i no "en representació" d'aquests.

Evidentment, les institucions polítiques on les estratègies de la democràcia electrònica s'haurien de desenvolupar plenament són els **parlaments**. Dit en

altres termes, la democràcia electrònica hauria d'arribar a ser una vertadera dinàmica o costum parlamentari, ja que, precisament, la transformació gradual de les democràcies representatives en democràcies participatives no es pot dur a terme sense la mateixa transformació de la institució política més rellevant de la democràcia representativa.

Quines són les possibilitats que les TIC ofereixen a les institucions parlamentàries per liderar aquesta transformació?

Seguint l'esquema original d'Arnstein (1969), Bellamy i Raab (1999) estableixen quatre etapes diferenciades en les quals les TIC tenen un paper essencial en el "*reinforcement*" i la ulterior transformació de les institucions parlamentàries representatives.

1) Les TIC com a instrument per a millorar el treball parlamentari, per a reforçar la seva efectivitat, la seva influència i, per què no, el seu prestigi i imatge.

2) Les TIC com a instrument per a la disseminació d'informació política rellevant per al públic (informació sobre els membres del parlament, sobre els resultats de les votacions parlamentàries, sobre el funcionament de la institució...).

3) Les TIC com a instrument per a la comunicació i interacció entre els ciutadans (considerats individualment) i el parlament (o els parlamentaris).

4) Les TIC com a instrument per a la participació directa i efectiva dels ciutadans (considerats col·lectivament) en els processos parlamentaris. En aquesta etapa les TIC s'entenen com el mitjà ideal per a restaurar la funció deliberativa dels parlaments mitjançant el disseny d'uns processos parlamentaris que incorporin i facilitin la participació ciutadana (discussió i debats en línia, formalització de l'agenda política parlamentària...).

En la mateixa línia argumental, Gibson, Lusoli i Ward (2004) consideren que les TIC ofereixen noves oportunitats als parlaments –i als parlamentaris– per millorar la seva *performance*:

1) Aquests nous instruments permeten l'accés de més i millor informació política als ciutadans.

2) Les TIC redueixen el temps requerit per a reunir i distribuir informació política mentre alhora que eviten les barreres físiques que en dificulten l'accés.

3) L'estructura descentralitzada dels mecanismes de control del nou mitjà permet als parlamentaris establir la seva pròpia "veu", amb la qual cosa es facilita la comunicació més directa amb els seus votants.

4) Les possibilitats d'interacció que ofereixen les TIC permeten un enriquiment del procés de la representació política, ja que permet als parlamentaris contrastar i discutir opinions amb els seus votants.

1.2. La contrastació empírica

Després de la discussió teòrica sobre el concepte de democràcia electrònica i d'haver considerat les possibilitats que suposen les TIC per a la millora (si no superació) de la funció representativa característica dels actuals parlaments, és el moment per a discutir els resultats dels diferents estudis de caràcter empíric que han intentat dilucidar fins a quin punt aquestes possibilitats es tornen estratègies reals que afavoreixin la transformació participativa d'aquestes institucions. Així, intentem respondre empíricament a la qüestió de fins a quin punt les institucions representatives utilitzen les TIC i amb quines finalitats.

En concret, fins a quin punt les TIC són utilitzades com a nous canals de comunicació entre els representants i els representats per a facilitar la participació política dels ciutadans en els processos parlamentaris.

Les TIC i els parlamentaris

Els resultats d'una enquesta realitzada entre parlamentaris de set països de la Unió Europea revelen que entre els representants polítics hi ha una creença homogènia en les TIC com un instrument potencialment positiu per als processos democràtics (Joff, 2004). Tanmateix, malgrat la manifestació d'aquesta predisposició a l'ús de les TIC per part dels parlamentaris, com observarem, el seu ús real dista molt d'establir els mecanismes de participació que definiria una vertadera democràcia electrònica.

Segons un estudi empíric realitzat per Filzmaier, Stainer-Hämmerle i Snellen (2004), a Àustria, Dinamarca i Holanda l'ús limitat de les TIC per part dels parlamentaris es deu, en gran part, al desconeixement de les potencialitats comunicatives de les noves tecnologies: en realitat, en aquests països el flux informatiu entre els representants i el públic no es veu millorat o personalitzat gràcies a Internet. Segons aquests autors, la possibilitat d'establir un contacte permanent entre els diputats i els seus votants com a forma de participació política està condicionada per les estratègies d'aplicació de les TIC per part dels partits polítics presents en els respectius parlaments.

Per la seva banda, Cardoso (2004) comprova que l'ús de les TIC per part dels membres dels parlaments europeus es redueix bàsicament a la comunicació interna amb els partits polítics o amb la pròpia seu parlamentària i, en canvi,

no s'usen com a instrument per a la comunicació externa amb els ciutadans, votants, periodistes, grups de pressió, etc.

A la Gran Bretanya i a Austràlia, malgrat que es considera Internet com un instrument capaç de “reconnectar” el parlament amb uns ciutadans cada vegada menys interessats i coneixedors de l'àmbit polític, només recentment els membres del parlament sembla que s'han adonat de la importància de ser accessibles electrònicament per als seus treballs parlamentaris i també per a la implicació dels votants en la seva estratègia política, en les seves campanyes electorals (Ward, Gibson i Lusoli, 2005; Chen, 2002). Tanmateix, els webs dels representants polítics d'aquests dos països no arriben a desenvolupar les potencialitats que ofereixen les TIC per a la interactivitat (encara que és destacable el fet que, en general, els webs dels parlamentaris britànics presenten unes possibilitats consultives més grans que les dels parlamentaris australians, les quals estan més dedicades a la difusió i adquisició d'informació política). En el mateix sentit, un altre estudi empíric corrobora el fet que l'ús del correu electrònic per part dels parlamentaris britànics no té com a objectiu millorar els processos comunicatius amb els ciutadans, sinó que principalment és un instrument utilitzat en les comunicacions de caràcter “intern” (Jackson, 2003).

Al Canadà (Kernaghan, Riehle i Lo, 2003; Malloy, 2003), els resultats d'una enquesta realitzada a parlamentaris reproduïen els resultats descrits fins al moment: els parlamentaris canadencs fan un ús de les TIC que té per objectiu una eficiència més gran de les seves activitats polítiques quotidianes (comunicacions per correu electrònic, recerca d'informació...), mentre que són molt menys usades en relació amb les possibilitats de comunicació amb els seus votants o amb els ciutadans en general (activitat per a la qual prefereixen les trobades personals, els mítings o els mitjans de comunicació tradicionals com la televisió).

En resum, els diferents estudis empírics demostren que, malgrat que els representants polítics manifesten inequívocament una opinió favorable en relació amb els possibles efectes de la incorporació de les TIC en la seva funció representativa, en general els parlamentaris fan un ús intern i no extern de les noves tecnologies.

Per què els representants polítics no aprofiten les oportunitats que les TIC ofereixen per a interactuar amb els seus possibles votants? Per què limiten el seu ús a les comunicacions polítiques “internes”?

Això és així perquè, com succeeix amb l'ús polític de les TIC en les campanyes electorals (Stromer-Galley, 2000), un ús intensiu de les TIC en les estratègies comunicatives dels parlamentaris representa una veritable “democratització”

de la informació política: l'estratègia política dels partits –i, per tant, dels parlamentaris– corre el risc de difuminar-se, ja que, facilitant la participació política dels ciutadans per mitjà de les noves tecnologies, els parlamentaris deixen de controlar de manera absoluta el flux d'informació política, amb la qual cosa es facilita l'aparició de “soroll” en la transmissió de la seva imatge i missatges polítics.

Més enllà de les variables personals dels parlamentaris (competència i experiència tecnològica, edat, sexe, anys com a representant...), de les variables estrictament polítiques (ideologia dels parlamentaris, afiliació partidista, grau de fragmentació política del parlament...) i de les variables contextuais de cada país (nivell de desenvolupament econòmic, nivell de desenvolupament tecnològic, nivell de “democràticitat” del sistema polític, dimensió de la població...) es pot destacar el paper de les institucions polítiques com a variable explicativa de les diferències observades en els usos de les TIC per part dels representants polítics (Hoff, 2004).

En aquest sentit, és possible establir una hipòtesi segons la qual els usos de les TIC per part dels representants polítics en els parlaments serien molt diferents segons si ens trobem davant d'un sistema polític de tipus presidencial o davant d'un sistema polític de tipus parlamentari:

- en els **sistemes presidencials** es podrien esperar possibilitats interactives més grans en els webs dels parlaments (i també en els webs dels representants);
- mentre que, en els **sistemes parlamentaris**, les TIC serien utilitzades bàsicament com un canal per a la simple transmissió *top down* d'informació política dirigida als ciutadans interessats.

Això és així perquè en els **sistemes presidencials** (especialment aquells amb un sistema electoral majoritari amb circumscripcions uninominals) la disciplina dels partits polítics no sembla una variable que expliqui el comportament polític dels parlamentaris: mitjançant el concurs de les TIC, els representants dels sistemes presidencials tenen més incentius institucionals per a articular una relació amb els ciutadans que permeti la seva participació directa en la representació política.

En canvi, en els **sistemes parlamentaris** (especialment aquells amb sistemes electorals proporcionals amb circumscripcions plurinominals), la disciplina partidista facilita la coordinació política necessària per a l'aprovació de lleis, per a dur a terme el control de l'acció governamental, etc. És precisament aquesta disciplina partidista el que, en molts casos, sembla inhibir la interacció directa entre els representants i els representats.

Lectura obligatòria

A. Trechsel i altres (2003). *Evaluation of the Use of New Technologies in Order to Facilitate Democracy in Europe*. Informe.

<http://c2d.unige.ch/int/OverviewInstits/Main_Report_final%201.pdf>

2. El vot electrònic

2.1. La discussió teòrica

És evident que hi ha un gran nombre de contextos (polítics i no polítics) en els quals es poden realitzar votacions per mitjans electrònics. En aquest sentit, les TIC poden ser utilitzades com un instrument molt útil per a facilitar votacions en clubs, empreses, organitzacions culturals o educatives, associacions de tot tipus, i també en administracions locals o regionals, en referèndums, etc. Sens dubte, la més rellevant d'aquestes situacions és la que entén que l'ús de les TIC és un element per a realitzar **eleccions parlamentàries nacionals**, en les quals la totalitat de la població té el dret de votar per a l'elecció dels seus representants polítics (amb la majoria d'edat i la nacionalitat com a únics requisits). En qualsevol cas, certament les noves possibilitats tecnològiques han provocat l'interès de governs, parlaments, grups d'interès i empreses entorn de la possible implementació del vot electrònic en votacions de caràcter polític.

En aquest sentit, l'amplitud de la definició permet discriminar entre dos tipus bàsics de vot electrònic que es diferencien, fonamentalment, per la necessitat o no de la presència dels votants als col·legis electorals:

A partir d'aquest moment, en un sentit ampli entendrem l'expressió *vot electrònic* com l'aplicació de les TIC en els processos de votació.

- **Votació electrònica presencial**

Mitjançant la implementació, en els col·legis electorals, de pantalles tàctils, d'ordinadors, o mitjançant l'establiment de quioscos electrònics. El vot electrònic presencial (o VEP) denota l'ús de qualsevol aparell electrònic per a compilar i comptar els vots emesos en un lloc públic destinat especialment a aquesta finalitat. En aquest cas, l'adopció del vot electrònic no impedeix la supervisió directa de les autoritats electorals.

- **Votació electrònica remota**

Mitjançant Internet, el telèfon, missatges SMS o la televisió digital interactiva. El vot electrònic remot (o VER) implica la identificació electrònica dels votants, així com la possibilitat de votar des de diferents llocs. En aquest cas, a causa de l'absència física dels votants en els col·legis electorals, l'acte mateix de la votació no està subjecte al control de les autoritats electorals.

Fins ara hi ha hagut poca discussió teòrica sobre els efectes de l'aplicació de les TIC (en forma de vot electrònic) sobre la participació electoral dels ciutadans. Alguns treballs han analitzat els efectes que tindria una reducció de costos en la participació derivada de l'aplicació de les TIC en els processos electorals,

però aquestes anàlisis s'han limitat a electorats petits. Segurament, els dos factors que contribueixen a explicar aquest buit són, en primer lloc, l'absència d'experiències de vot electrònic aplicades a grans electorats amb les quals acumular evidència empírica sobre els possibles efectes del vot electrònic en la participació electoral i, en segon lloc, el fet que la decisió de votar, malgrat ser un component central de la vida política en democràcia, és un dels comportaments més mal compresos per la ciència política (Downs, 1957).

La decisió de votar és un comportament poc comprès perquè planteja una paradoxa des de la perspectiva del comportament instrumental.

Des d'una lògica estrictament instrumental, un individu durà a terme una acció si –i només si– els beneficis (B) que espera obtenir de dur a terme aquesta acció, multiplicats per la probabilitat que la seva acció sigui determinant per al resultat col·lectiu (p), superen els costos de l'acció (C).

És a dir, si i només si $Bp - C > 0$

L'anomenada **paradoxa de la votació** es produeix perquè, a causa de l'escasíssima influència que l'acció d'un individu té en la producció del resultat col·lectiu (en el cas d'una votació, la probabilitat petitíssima que un vot sigui decisiu en el resultat final), els beneficis per a l'individu derivats de la seva acció s'aproximen a zero. A més, se suposa que l'individu incorre en certs costos d'informació perquè ha de conèixer les diferents opcions polítiques per a decidir quina d'aquestes li reportaria més beneficis en cas de governar, per a votar coherentment amb les seves preferències polítiques. Per tant, no pot complir-se mai la condició que permeti explicar des d'un punt de vista instrumental la participació electoral dels ciutadans.

Tanmateix, malgrat que la decisió de participar és gairebé sempre inferior a la d'abstenir-se en termes d'utilitat (només en el cas altament improbable que el vot sigui decisiu en el resultat, produint un empat o desempatant entre dos candidats, la decisió de participar pot proporcionar més utilitat que la d'abstenir-se) s'observa que una majoria d'individus vota regularment en les eleccions. Es diu que aquest és un comportament poc comprès "perquè, en no poder explicar-se aplicant la lògica del comportament instrumental, la seva explicació s'ha de deixar necessàriament a les forces obscures de la irracionalitat" (Fejoh, Fiorina, 1974).

La intriga que planteja la decisió de votar, unida al fet que la votació és un component central de la vida política democràtica, ha portat a buscar i proposar diverses **solucions a aquesta paradoxa**, solucions que es basen en conceptes com la persuasió, el vot com a acte de consum i no com a inversió instrumental, el paper que fan els polítics professionals... El que admeten, im-

plícitament o explícitament, totes les explicacions és que la decisió de votar en les eleccions parlamentàries és un comportament que porta associats costos baixos i beneficis baixos (*low-cost, low-benefit behavior*). Dit d'una altra manera, des de la perspectiva del comportament instrumental, no sempre seria “racional” comportar-se instrumentalment: concretament, no seria racional actuar instrumentalment quan els costos i els beneficis implicats en la decisió són tan petits com en el cas de la participació electoral.

Els costos baixos i els beneficis associats a aquest comportament també ajudarien a explicar la importància que adquireixen els factors “accidentals” en la decisió individual sobre l'acte de votar. Dit en altres termes, el fet que la participació electoral suposi per als ciutadans uns costos i uns beneficis tan reduïts explicaria que petits canvis en els marges produeixin canvis en el nivell de participació.

Una conseqüència d'això és que no resulta fàcil predir l'efecte que poden tenir les TIC en la participació electoral.

Si, per exemple, suposem que el vot electrònic en efecte **redueix els costos de la participació** –una qüestió que ha de ser dilucidada empíricament–, atès que els costos de participar electoralment són ja prou baixos, una reducció addicional d'aquests seria necessàriament una reducció de costos molt marginal. La pregunta llavors és: pot una reducció de costos en els marges canviar significativament els patrons de la participació de la totalitat del cos electoral? Dit d'una altra manera, es pot esperar que una reducció de costos en el marge tingui l'efecte unívoc d'augmentar significativament la participació en termes globals?

D'altra banda, si el que compta per a explicar la participació són els **canvis en els marges**, no pot passar que el vot electrònic tingui un efecte negatiu sobre els beneficis derivats de la participació electoral (per exemple, reduint els beneficis d'un possible vot-consum) que anul·li els efectes d'una reducció dels costos en el marge sobre la participació?

Finalment, si el que explica la participació són els **petits canvis marginals**, no s'hauria de tenir en compte la situació de partida en cada cas –la distribució inicial de costos i beneficis– per a poder analitzar l'efecte del vot electrònic sobre la participació i comprovar l'existència o no de diferències entre col·lectius? És a dir, més enllà del possible augment de la participació electoral agregada ens hauríem de preguntar pels canvis que les TIC (és a dir, el vot electrònic) poden provocar en la distribució de la participació entre els diferents grups (demogràfics, econòmics, culturals, etc.) que formen l'electorat.

Com és fàcil d'entendre, per a respondre aquestes preguntes de caràcter teòric són necessaris més estudis empírics que corroborin o refutin les hipòtesis que ara tan sols estem en condicions d'apuntar. En qualsevol cas, de la literatura que intenta analitzar els efectes del vot electrònic en les democràcies parlamentàries sí que és possible derivar alguns arguments favorables i contraris a la implementació del vot electrònic en les eleccions parlamentàries.

2.1.1. Possibles arguments a favor del vot electrònic

Augment de la participació electoral

Com hem argumentat, l'aplicació de les TIC en les votacions en forma de vot electrònic –especialment el vot electrònic remot– pot reduir els costos associats a la participació electoral encara que sigui només marginalment (és a dir, les TIC eviten els desplaçaments físics fins als col·legis electorals, redueixen el temps emprat en la votació, etc.), amb la qual cosa se suposa que, en termes absoluts, incrementaria la participació electoral (especialment la d'aquells ciutadans per als quals el vot “tradicional” suposa un cost elevat –persones discapacitades, malaltes, ancians, emigrants, etc.).

Augment de l'eficiència administrativa

El vot electrònic facilitaria la compilació i recompte dels vots així com la publicació gairebé immediata dels resultats. Si fos desitjable, les TIC permetrien actualitzar segon a segon els resultats electorals.

Modernització

De la mateixa manera que les TIC formen part quotidiana de moltes de les nostres activitats (compres, educació...), el vot electrònic representa noves possibilitats per a la participació política de persones ocupades, malaltes, que estan de viatge, etc. Des d'aquest punt de vista és difícilment qüestionable l'aplicació de les TIC en processos polítics que són familiars i coneguts.

2.1.2. Possibles arguments en contra del vot electrònic

Desigualtat en la influència

La “bretxa digital”, és a dir, la possible diferenciació entre les persones amb accés a les TIC i les persones sense accés a les TIC es pot arribar a considerar un factor que violi el principi bàsic de la igualtat en el dret de l'exercici al vot. En cas que el vot electrònic no s'implementés de manera complementària al “vot tradicional” sinó que arribés a substituir-lo com a forma única de votació

Lectura complementària

R. Gibson (2002). “Internet Voting and the 2004 European Parliament Elections: Problems and Prospects”. Document presentat al congrés “E-Voting and European Parliamentary Elections”. European University Institute. Universitat de Ginebra.
<<http://www.iue.it/RSCAS/e-texts/200205Gibson.pdf>>

Lectura fonamental

P. Norris (2002). *E-Voting as the Magic Ballot?* Cambridge, Massachusetts: J. F. Kennedy School of Government. Universitat de Harvard.
<<http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/ Acrobat/EUI%20EVoting%20as%20the%20Magic%20Ballot.pdf>>

possible, certs col·lectius correrien el perill de no poder exercir el seu dret al vot (per exemple, persones d'edat avançada, o persones desfavorides econòmicament). A més, si, com coneixem, la bretxa digital està positivament associada amb el nivell d'ingressos dels individus i, al seu torn, aquests ingressos estan relacionats amb la participació electoral, hi ha un risc evident que la població amb més ingressos estigui políticament sobrerrepresentada en relació amb la resta.

Canvis en la legislació electoral

En molts països, la implementació del vot electrònic en eleccions parlamentàries requeriria realitzar reformes legals perquè, des d'un punt de vista jurídic, aquest tipus de vot fos una possibilitat observada per la legislació electoral. Per exemple, a Espanya, la llei que regula els procediments electorals no preveu la possibilitat d'exercir el dret al vot per mitjans electrònics (Llei orgànica de règim electoral general, 1985). En aquest sentit, de les reformes legislatives es podria esperar l'establiment de mecanismes de garantia per a assegurar que el vot electrònic no violés els principis que informen el vot democràtic, que ha de ser directe, universal, igual, lliure i secret.

Dificultat per a l'emissió del vot

Moltes persones poden tenir dificultats de caràcter tecnològic per a emetre el seu vot per mitjans electrònics. Segons observen Svensson i Leenes (2003), "amb la introducció de màquines en el procés electoral, hi ha un clar risc de complicar aquest procés per al ciutadà mitjà". Per exemple, l'any 2000, durant les eleccions primàries del Partit Demòcrata a Arizona, un 4% dels votants havien intentat sense èxit votar mitjançant Internet abans de fer-ho físicament.

Seguretat del procés electoral

Sense cap dubte, algunes de les crítiques més contundents amb la implantació del vot electrònic provenen del "sector tecnològic" i estan relacionades amb els requisits necessaris per a assegurar la "democràticitat" del vot. En aquest sentit, des d'un punt de vista tecnològic s'han apuntat les dificultats per al disseny d'una estructura que permeti un vot electrònic "completament segur" que, en primer lloc, faciliti l'autenticació dels votants i, en segon lloc, assegurí que el vot és completament anònim i immune a possibles interferències. De nou, la revisió de termes com l'anonimat, la privadesa o la igualtat del vot pot posar en entredit la fiabilitat dels resultats electorals. Per exemple, atès que amb l'aplicació de les TIC en les votacions aquestes passen a ser estrictament privades i deixen d'estar supervisades per les autoritats públiques, com podem estar segurs que els vots no s'emeten sota pressió o influències externes? Si assumim que la xarxa sigui l'espai en el qual es produeixen les votacions, és evi-

dent que s'ha d'acceptar la participació dels operadors i actors privats sense els quals Internet no pot funcionar. Però, llavors,, com podem garantir el control públic del procés? D'altra banda, sembla obvi que el tema de la seguretat del vot electrònic pot tenir una incidència directa en el nivell de confiança dels electors en el procés.

Pèrdua de la càrrega simbòlica de l'acte de votar

Amb la implementació del vot electrònic (sobretot en la seva forma remota), la "litúrgia" que envolta el vot presencial es dilueix absolutament. Això accentua la percepció que el dret a participar en les eleccions es pot arribar a convertir en una activitat de caràcter gairebé "mercantil", ja que, per exemple, respon a la mateixa dinàmica que permet realitzar compres per Internet. En aquest sentit, els resultats d'una enquesta recent sobre les percepcions relatives a l'ús del vot electrònic –en la seva forma "presencial"– (Hall i Álvarez, 2004) indiquen que un 68% dels ciutadans se senten còmodes amb el vot electrònic. Es pot destacar un efecte generacional en aquestes dades: els joves (18-27 anys) donen suport a la implementació del vot electrònic en una mesura més gran que les persones de més de 59 anys. Tanmateix, la mateixa enquesta també destaca el fet que un 43% dels ciutadans consideren que el vot electrònic és susceptible de patir errors tecnològics i també que el 38% pensa que el vot electrònic incrementa la possibilitat de frau electoral.

2.2. La contrastació empírica

Fins al moment no hi ha hagut cap cas d'eleccions parlamentàries que s'hagin realitzat mitjançant el vot electrònic (encara que és cert que en determinats països hi ha hagut experiències pilot que complementaven els processos electorals "ordinaris" i mai no feien del vot electrònic un vot vinculant). En aquest sentit, la iniciativa política en la implementació del vot electrònic en eleccions massives dependrà, en primer lloc, de les disposicions constitucionals i legals; en segon lloc, de la cultura política i, en tercer lloc, i molt important, de la percepció del risc que tinguin els decisors polítics en relació amb les noves possibilitats (Méndez i Domm, 2002).

Les diferents estratègies i velocitats en la implementació del vot electrònic que es poden observar es deuen, doncs, a factors relatius tant al **disseny institucional** (com, per exemple, els sistemes electorals) com a **variables de tipus social** (com poden ser les actituds polítiques o el grau de penetració de les TIC). En qualsevol cas, com ja s'ha comentat anteriorment, encara no disposem de prou experiències de votacions electròniques (especialment de vot electrònic remot) per a dilucidar empíricament el pes específic dels arguments a favor o en contra de la implementació del vot electrònic.

A continuació es destaquen tres experiències de vot electrònic:

- les eleccions primàries del Partit Demòcrata a Arizona l'any 2000 (les primeres eleccions que van introduir el vot electrònic de manera vinculant),
- les eleccions locals a Estònia de l'any 2005 (les primeres eleccions que permeten a la totalitat del cens electoral d'un país participar electoralment mitjançant les TIC),
- les proves pilot realitzades durant les eleccions municipals de l'any 2003 al Regne Unit.

2.2.1. Les eleccions primàries del Partit Demòcrata a Arizona (2000)

Complementàriament a la votació física en els col·legis electorals, en l'estat d'Arizona tots els ciutadans registrats com a votants demòcrates tenien la possibilitat de participar electoralment mitjançant Internet en l'elecció del candidat pel Partit Demòcrata per a les eleccions presidencials de l'any 2000.

En sentit estricte, aquestes eleccions eren unes eleccions "privades" però la seva importància resideix en el fet que, per primera vegada, el vot electrònic remot era considerat **vinculant** (és a dir, amb el mateix valor que el vot tradicional: el vot per correu i el vot "presencial" en els col·legis electorals).

Els ciutadans inscrits com a demòcrates havien rebut un número d'identitat personal (PIN) i havien d'inscriure's en una de les dues webs que d'alguna manera capacitaven l'elector per a l'emissió del seu vot per Internet. Els ciutadans podien votar electrònicament des del dia 7 fins al dia 10 de març (les eleccions tenien lloc el dia 11 d'aquell mes).

Malgrat que l'associació Voting Integrity Project (<http://votingintegrity.org/>) va intentar evitar el vot electrònic aduint que resultava discriminatori per als electors amb inferiors rendes així com per a les minories ètniques amb accés escàs a les TIC, la possibilitat del vot electrònic va seguir endavant perquè un jutge federal va desestimar la demanda amb l'argument que el vot electrònic era complementari al vot tradicional.

En termes absoluts, l'aplicació de les TIC en aquestes eleccions va resultar molt esperançadora per als defensors del vot electrònic: d'un total de 85.970 persones que van exercir el seu dret al vot, un 41% ho van fer per Internet (mentre que un 38% ho feien per correu postal i un 21% ho feien presencialment a les taules electorals). Aquestes xifres permeten parlar d'un 10%

d'augment en la participació en termes absoluts respecte a les anteriors eleccions primàries de l'any 1996. I aquesta dada és especialment rellevant perquè, dos dies abans de l'inici del procés electoral, Bill Bradley, un dels dos candidats, va renunciar a competir amb Al Gore, amb la qual cosa les eleccions deixaven de ser competitives. Una altra dada significativa és que el 75% dels joves entre 18 i 24 anys (un escàs 2,1% del cens electoral) van declarar haver votat per Internet, amb la qual cosa sembla que es confirma cert "efecte generacional" en el vot electrònic.

En termes relatius, les dades no van ser tan espectaculars: en realitat, segons un estudi d'Álvarez i Nagler (2001), la participació electoral de l'any 2000 va suposar la participació d'un 10,59% dels electors registrats com a demòcrates a Arizona (enfront d'una participació del 23,57% del cens en les eleccions primàries de l'any 1996). Però, més enllà d'aquesta lectura de la participació electoral relativa al cens, el més significatiu de l'estudi és que es comprova que el vot electrònic va ser una possibilitat utilitzada principalment per certs grups de població que reunien determinades característiques (blancs, joves, educats, amb treball estable). Dit en altres paraules, la implementació del vot per Internet afavoria determinats grups de votants, que veien incrementada la seva influència política.

La conclusió de l'anàlisi és que el vot electrònic tindria repercussions en la representativitat dels càrrecs electes si s'estengués el seu ús.

2.2.2. Les eleccions municipals a Estònia (2005)

La significació de les eleccions municipals celebrades l'octubre del 2005 a Estònia resideix en el fet que la possibilitat del vot electrònic s'estenia per primera vegada a la totalitat del cens electoral. Des de l'any 2001, a Estònia ja s'havien desenvolupat plans governamentals per a la introducció del vot electrònic en determinats processos electorals. Aquests plans havien estat discutits en seu parlamentària durant l'any 2002 amb la finalitat de procedir a les reformes legals necessàries que facilitessin la implementació efectiva del vot electrònic.

El debat polític es va centrar en els problemes ja coneguts respecte al vot electrònic:

- la necessària de la igualtat de tots els ciutadans en la vida pública,
- la possible pèrdua de l'ingredient simbòlic de l'acte de votar presencialment,
- les necessàries garanties processals,
- la seguretat dels sistemes informàtics i electrònics,
- l'absència d'experiències en altres països...

En general, els debats polítics partien de la suposició que el vot electrònic incrementaria la participació electoral i que, al seu torn, aquest fet tindria efectes positius en la consolidació de la democràcia al país.

Així, les reformes legals de l'any 2002 van fer possible el vot electrònic remot en processos electorals en l'àmbit nacional. El fet que a Estònia el carnet d'identitat incorporés un microxip facilitava el vincle entre aquest document identificatiu i l'accés al vot electrònic: d'aquesta manera, per a votar per Internet únicament calia un ordinador, un lector de targetes electròniques, el carnet d'identitat i el número d'identificació personal (PIN) proporcionat per la mateixa administració electoral. El vot electrònic s'havia d'emetre de manera anticipada (abans del dia de les eleccions) i, durant el període de temps establert, era possible votar diferents vegades (de manera que, evidentment, l'últim vot anul·lava els anteriors). Igualment, el dia de les eleccions es podia votar presencialment (amb la qual cosa s'anul·lava el vot electrònic d'aquest mateix elector).

Les enquestes de l'any 2005 reflectien que un 84% dels usuaris d'Internet presentaven una actitud favorable al vot electrònic (davant un 56% de les persones que es declaraven no usuàries d'Internet); que el vot electrònic havia superat el vot tradicional com a forma preferida d'exercir el dret a sufragi (un 31% enfront d'un 28% –percentatge que s'incrementava fins al 65% entre les persones amb una edat compresa entre els 15 i els 34 anys) i també que aquesta preferència estava relacionada amb el nivell educatiu.

El resultat final (en termes de participació electoral per Internet) va ser que únicament l'1% dels electors (menys de 10.000 votants) van participar mitjançant el vot electrònic, amb la qual cosa, almenys en aquest cas, l'efectivitat del vot electrònic com a mecanisme per a afavorir la participació electoral quedava en dubte.

2.2.3. Les eleccions municipals al Regne Unit (2003)

L'any 2003, disset municipis anglesos (amb més de sis milions d'habitants en total) van oferir la possibilitat als seus electors de votar per mitjans electrònics (Internet, SMS, televisió digital, quioscos, telèfon o ordinadors en els col·legis electorals).

Lectura complementària

Per a una anàlisi dels efectes de l'aplicació de les TIC en aquests comicis, vegeu

P. Norris (2003). *Will New Technology Boost Turnout?* Cambridge, Massachusetts: J. F. Kennedy School of Government. Universitat de Harvard.

<<http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Acrobat/APSA%202003%20New%20technology%20and%20turnout.pdf>>

Bibliografia

Lectures obligatòries

Norris, P. (2002). *E-Voting as the Magic Ballot?* Cambridge, Massachusetts: J. F. Kennedy School of Government. Universitat de Harvard.
<<http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Acrobat/EUI%20EVoting%20as%20the%20Magic%20Ballot.pdf>>

En aquest article, P. Norris analitza el possible impacte d'Internet en la participació electoral en les eleccions parlamentàries de quinze països de la Unió Europea. Les principals conclusions de l'estudi són les següents: (i) Avui en dia, la implementació del vot electrònic en les eleccions parlamentàries probablement accentuaria la importància de les diferents variables sociodemogràfiques que sembla que condicionen la participació electoral. És a dir, la introducció del vot electrònic no reduiria els efectes que variables com el sexe, el nivell educatiu, el nivell d'ingressos, etc. tenen actualment sobre la participació electoral: fins i tot podria fixar amb més claredat les diferències sociodemogràfiques entre els ciutadans que participen regularment en les eleccions i els que no ho fan. (ii) Fins i tot si s'assumeix el fet que l'ús d'Internet estigués absolutament "normalitzat" entre els ciutadans, no hi ha raons per a creure que aquestes noves possibilitats tindrien incidència sobre la participació electoral. Així, mitjançant l'anàlisi dels vots emesos per correu (que, a l'efecte de l'estudi, l'autora entén com l'única forma actual del "vot no presencial" que suposaria Internet), Norris comprova empíricament que aquesta possibilitat no té cap efecte sobre la participació electoral.

Trechsel, A. i altres (2003). *Evaluation of the Use of New Technologies in Order to Facilitate Democracy in Europe*. Informe.
<http://c2d.unige.ch/int/OverviewInstits/Main_Report_final%201.pdf>

Mitjançant la comparació dels webs parlamentaris dels països membres de la Unió Europea, aquest article analitza si la introducció de les TIC ha tingut cap efecte sobre les pràctiques democràtiques d'aquests mateixos països. Després de constatar les diferències existents entre els diferents webs parlamentaris (depenent del nivell d'informació que faciliten, de les possibilitats d'interactivitat bilateral i multilateral que ofereixen i del grau d'usabilitat de les pàgines), l'estudi conclou que la principal variable explicativa d'aquestes diferències és l'estratègia seguida pels actors polítics en la implementació i l'ús de les TIC. Les variables de caràcter institucional analitzades (fonamentalment penetració de les TIC, dimensió del país i nivell de riquesa i de desenvolupament), així com les variables de caràcter polític (grau de fragmentació del sistema de partits, orientació ideològica dels partits polítics, nivell de participació electoral i diferència en escons entre els grans partits i els partits més petits) no sembla que tenen cap impacte sobre les característiques i desenvolupament dels webs parlamentaris analitzats.

Lectures complementàries

Gibson, R. (2002). "Internet Voting and the 2004 European Parliament Elections: Problems and Prospects". Document presentat en el Congrés "E-Voting and European Parliamentary Elections". European University Institute. Universitat de Ginebra.
<<http://www.iue.it/RSCAS/e-texts/200205Gibson.pdf>>

Aquest article avalua les possibilitats d'implementar efectivament formes electorals en línia. Examina els arguments a favor i en contra d'aquesta possibilitat i els emmarca en el context de les eleccions parlamentàries europees. Les principals conclusions de l'estudi confirmen la idea que el vot electrònic (perquè, en determinats casos, pot arribar a resultar un mecanisme facilitador) pot ajudar a incrementar la participació electoral. Tanmateix, les dificultats logístiques, legals i econòmiques fan de la implementació immediata d'aquests nous mecanismes en eleccions parlamentàries una idea poc realista.

Norris, P. (2003). *Will New Technology Boost Turnout?* Cambridge, Massachusetts: J. F. Kennedy School of Government. Universitat de Harvard.
<<http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Acrobat/APSA%202003%20New%20technology%20and%20turnout.pdf>>

Per mitjà de l'anàlisi de les eleccions locals del dia 1 de maig del 2003 a Anglaterra (eleccions en les quals, com a prova pilot, en 59 circumscripcions era possible el vot electrònic remot mitjançant Internet, la televisió interactiva digital, l'enviament d'SMS i el telèfon "convencional"), l'autora comprova empíricament que aquestes possibilitats tenen un impacte positiu en el nivell de participació electoral agregat (d'un 15% aproximadament) i, en segon terme, que accentuen el nivell de satisfacció dels votants amb el procés electoral. Tanmateix, l'afirmació segons la qual la implementació del vot electrònic augmen-

tarà automàticament la participació electoral ha de ser qüestionada: curiosament, els mecanismes de votació no presencial no van tenir cap efecte sobre la participació electoral en aquells casos en què no era possible el vot per correu: “*The simple victorian postage stamp beats the high-tech microchip hands down*”.

Zittel, T. (2002). “Political Representation in the Network Society: The Americanization of European Systems of Responsible Party Government?”. Document presentat al XCVIII Congrés Anual de l’American Political Science Association. Boston.

<<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws16/zittel.pdf>>

Internet suposa una oportunitat per als representants polítics de comunicar-se i interactuar amb els seus votants, ja que permet esquivar les institucions que tradicionalment han intervingut en aquesta comunicació (els partits polítics) i establir una relació directa amb els ciutadans. Mitjançant l’anàlisi dels webs dels parlamentaris alemanys i nord-americans, aquest article comprova empíricament la versemblança de les diferents aproximacions teòriques a aquesta possibilitat: el “ciberoptimisme” (posició segons la qual Internet permetrà l’evolució dels sistemes polítics actuals cap a formes de representació més directes i individualitzades) i el “ciberpessimisme” (posició segons la qual Internet únicament suposarà una mera modernització de les actuals formes de comunicació política).

Referències bibliogràfiques

Álvarez, M.; Nagler, J. (2001). “The Likely Consequences of Internet Voting for Political Representation”. *Loyola of Los Angeles Law Review* (núm. 34, pàg. 1115-1152).

Arnstein, S. (1969). “A Ladder of Citizen Participation in the USA”. *Journal of American Institute of Planners* (núm. 35, pàg. 216-224).

Bellamy, Ch.; Raab, Ch. (1999). “Wiring-up the Deck-Chairs?”. *Parliamentary Affairs* (núm. 52, pàg. 518-34).

Cardoso, G.; Cunha, C.; Nascimento, S. (2004). “Ministers of Parliament and ICT as a Means of Horizontal and Vertical Communication in Western Europe”. *Information Polity* (núm. 9, pàg. 29-40).

Chen, P. (2002). *Australian Elected Representatives Use of New Media Technologies 2002*. Document en línia. Australian Computer Society. Universitat de Melbourne. [Data de consulta: 5 de gener del 2006].

<<http://eprints.unimelb.edu.au/archive/00000180/01/electedrepsonline.pdf>>

Consell Interparlamentari (2000). *Guidelines for the Content and Structure of Parliamentary Web Sites*. Document aprovat per la UIP en la sessió núm. 166 (Amman, maig).

<<http://www.ipu.org/cntr-e/web.pdf>>

Downs, A. (1973). *Teoría Económica de la Democracia*. Madrid: Aguilar.

Ferejohn, J.; Fiorina, M. (1974). “Closeness only Counts in Horseshoes and Dancing”. *American Journal of Political Science* (núm. 68, pàg. 244-250).

Filzmaier, P.; Stainer-Hämmerle, K; Snellen, I. (2004). “Information Management of MPs: Experiences from Austria, Denmark and The Netherlands”. *Information Polity* (núm. 9, pàg. 17-28).

Gibson, R.; Lusoli, W.; Ward, J. (2004). “Phil or Phobe? Australian and British MPs and the New Communication Technology”. Document presentat al C Congrés Anual de l’American Political Science Association. Chicago.

<<http://www.esri.salford.ac.uk/ESRCResearchproject/papers/apsa2004.pdf>>

Hagen, M. (1997). *A Typology of Electronic Democracy*. Document en línia. Universitat de Geissen. [Data de consulta: 5 de gener del 2006].

<http://www.uni-giessen.de/fb03/vinci/labore/netz/hag_en.htm>

Hall, T.; Álvarez, M. (2004). *American Attitudes About Electronic Voting*. Document en línia. Center for Public Policy & Administration. Universitat de Utah. [Data de consulta: 5 de gener del 2006].

<<http://www.vote.caltech.edu/media/documents/fall04survey.pdf>>

Hoff, J. (2004). "Members of Parliaments' Use of ICT in a Comparative European Perspective". *Information Polity* (núm. 9, pàg. 5-16).

Hoff, J.; Horrocks, I.; Tops, P. (2000). *Democratic Governance and New Technology*. Londres: Routledge.

Jackson, N. (2003). "Vote Winner or a Nuisance: Email and British MPs Relationship with their constituents". Document presentat en el Congrés Anual de la Political Science Association. Leicester.
<http://www.edemocracy.gov.uk/documents/retrieve.asp?pk_document=172&pagepath=http://www.e-democracy.gov.uk:80/knowledgepool/>

Kernaghan, K.; Riehle, N.; Lo, J. (2003). *Politicians' use of ICTs: a Survey of Federal Parliamentarians*. Document en línia. Departament de Ciències Polítiques de la Universitat de Brock. [Data de consulta: 5 de gener del 2006].
<<http://www.publicsectorit.ca/publications/CBStudy.pdf>>

Kingham, T. (2003). *E-Parliaments: The Use of Information and Communication Technologies to Improve Parliamentary Processes*. Document en línia. World Bank Institute. [Data de consulta: 5 de gener del 2006].
<<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN018880.pdf>>

Malloy, J. (2003). "To Better Serve the Canadians: How Technology is Changing the Relationship between Members of Parliament and Public Servants". *New Directions*. Article en línia (núm. 9). IPAC (The Institute of Public Administration of Canada). [Data de consulta: 5 de gener del 2006].
<<http://www.ipac.ca/files/newdirect9.pdf>>

Méndez, F.; Domm, R. (2002). "E-Voting from a Comparative Policy Perspective". Document presentat al Congrés sobre E-vot i Eleccions al Parlament Europeu. European University Institute. Universitat de Ginebra.
<<http://www.iue.it/RSCAS/e-texts/200205MendezDomm.pdf>>

Norris, P. (2000). *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stromer-Galley, J. (2000). "On-Line Interaction and Why Candidates Avoid it". *Journal of Communication* (núm. 50, vol. 4, pàg. 111-132).

Svensson, J.; Leenes, R. (2003). "E-Voting in Europe: Divergent Democratic Practise". *Information Polity* (núm. 8, pàg. 3-15).

Ward, S.; Gibson, R.; Lusoli, W. (2005). "Old Politics, New Media: Parliament, the Public and the Internet". Document presentat al Congrés Anual de la Political Science Association. Leeds.
<http://www.esri.salford.ac.uk/ESRCResearchproject/papers/psa_2005.pdf>

També en format PowerPoint a:
<http://www.esri.salford.ac.uk/ESRCResearchproject/papers/psa_2005.ppt#1>

Zittel, T. (2000). "Electronic Democracy: A Blueprint for 21st Century Democracy?". Document presentat al Congrés Internacional de la Political Science Association. Quebec.

Zittel, T. (2001). "Electronic Democracy and Electronic Parliaments: A Comparison between the US House, the Swedish Riksdagen, and the German Bundestag". Document presentat al Congrés Anual de l'European Consortium of Political Research. Grenoble.
<<http://www.essex.ac.uk/ECPR/events/jointsessions/paperarchive/grenoble/ws3/zittel.pdf>>

